

УДК [378.011.33:7.05](477) “1920/1999”

Н.О. ЗЕЛЕНСЬКА

РОЗВИТОК ВІТЧИЗНЯНОЇ СИСТЕМИ ДИЗАЙНЕРСЬКОЇ ОСВІТИ ТА РЕФОРМА ХУДОЖНІХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ В 20–90-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Статтю присвячено проблемам дизайну та дизайн-освіти в Україні у ХХ ст. Розглянуто еволюцію радянського дизайну, підготовку фахівців, які відіграли помітну роль не тільки в професійному оформленні дизайну, а й у культурі загалом: БАУХАУЗ – у Німеччині, ВХУТЕМАС – у Росії. Подано поглиблене розуміння дизайну як складної, багаторівневої, динамічної системи. Розглянуто перспективи розвитку художньо-промислової освіти як базової засади подальшої еволюції дизайнерської творчості. Проаналізовано підготовку дизайнерів, що розпочалась у 1963 р. у Харківському художньо-промисловому інституті, який зараз є загальноновизнаним центром дизайнерської освіти в Україні. У ньому розвиваються дизайнерські спеціальності, що відповідають трьом основним гілкам розвитку сучасного дизайну: промисловий дизайн, графічний дизайн, дизайн середовища. Усі ці спеціальності є на кафедрах, котрі мають досвід роботи понад третину століття. Крім харківського центру, розглянуто деякі дизайнерські спеціалізації, які поступово виникли у Львівському інституті декоративно-прикладного мистецтва. Протягом другої половини 1990-х рр. освітянські дизайнерські осередки на рівні вищої школи з'явилися ще в Луцьку, Івано-Франківську, Черкасах, Херсоні, Кіровограді, Севастополі.

Ключові слова: *художнє формотворення, дизайн, дизайн-освіта, фахівець, традиція, еволюція.*

Дизайн як професія виник і почав свій розвиток у ХХ ст., проте його характерні прояви, ознаки зустрічаються ще на початку століття в суспільстві, що розвивалося. Точну дату зародження дизайну визначити неможливо, але як професія він виник саме тоді, коли його основи почали викладати в навчальних закладах, а видання відповідних визнаних суспільством дипломів поставило фахівців у галузі дизайну в один ряд з представниками інших затребуваних суспільством професій [1].

Загальноновизнані два основних напрями в становленні дизайну: російський (ВХУТЕМАС) – вищий мистецький навчальний заклад і німецький (БАУХАУЗ) – художня майстерня [6, с. 5–18].

Кредо БАУХАУЗа – “ремісник, митець і технолог в одній особі” – справило значний вплив на прикладне та образотворче мистецтво – від книжкового ілюстрування й реклами до меблів та кухонного начиння. БАУХАУЗ був заснований у 1919 р. архітектором Вальтером Гропіусом, який об'єднав Вищу школу мистецтва і Школу прикладного мистецтва у Веймарі. Програма навчання в школі допускала поєднання мистецтва з будівельною технікою – так, як це було в середньовічних ремісничих гільдіях, але на сучасному ґрунті. В основі всіх світових шкіл дизайну лежать освітні концепції, так чи інакше висхідні до досвіду ВХУТЕМАС – БАУХАУЗ. Другий етап розвитку радянського дизайну (1923–1932 рр.)

можна вважати часом становлення його професійної моделі. Історія розвитку російського дизайну стає одним з найважливіших центрів його формування. Відбувається становлення школи професійної підготовки дипломованих дизайнерів – виробничих факультетів ВХУТЕМАС [2, с. 23].

Історія розвитку української дизайн-освіти є предметом наукових пошуків зарубіжних та українських авторів. Результати сучасних українських досліджень цієї проблеми викладені в працях В.М. Богуславського, П.А. Нагорного, Л.Д. Соколюк, В.М. Тягур, О.О. Фурса, А.В. Харитонова, та ін. Праці українських учених присвячені також аналізу історії розвитку моделей радянської дизайнерської школи [3, с. 188].

Мета статті – розглянути й проаналізувати основні етапи та напрями розвитку дизайнерської системи освіти радянського періоду в Україні.

Уперше проблеми викладання основ дизайну були заявлені під час обговорення підсумків Першої всесвітньої промислової виставки, що проходила в Лондоні в 1851 р. Це зробила очолювана сером Г. Колом спеціальна комісія, яка проводила реформу художньої освіти та здійснювала розвиток художньої промисловості. У цьому ж році вийшла книга “Наука, промисловість і мистецтво” Г. Земпера, у якій були подані конкретні пропозиції щодо реформи системи освіти в художніх школах на основі ідей спеціалізації навчання за основними видами дизайнерської діяльності.

У 1930 р. на базі поліграфічного факультету ВХУТЕІН (Вищого художньо-технічного інституту – так до цього часу називався навчальний заклад) був створений Московський художньо-поліграфічний інститут (МХПІ), нині – Московський державний університет друку. Випускники ВХУТЕМАС – ВХУТЕІН – МХПІ – станковісти та ілюстратори – багато в чому визначили обличчя російського мистецтва ХХ ст. У ВХУТЕМАС перші два роки навчання, коли студенти здобували загальнохудожню освіту, були названі основним відділенням. У процесі формування цього відділення було зроблено чимало цінних методичних знахідок.

Особливостями національної дизайн-освіти, її базою стала широка загальноосвітня підготовка, а також академічна загальношкільська освіта, що переродилася школу соціалістичного реалізму й своїми витокami сягала ще ХVІІІ ст. [4, с. 3; 5, с. 14–15].

Отже, можна констатувати, що з 80-х рр. ХІХ ст. до 20-х рр. ХХ ст. в Україні сформувалася розвинена інфраструктура художньо-промислової освіти. А наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. у контексті загальноєвропейських процесів в Україні розпочалася підготовка дипломованих дизайнерів.

Так, 1959 р. у Львівській політехніці розпочалася підготовка фахівців за спеціальністю “Проектування меблів, інтер’єру”, з 1960 р. – “Архітектура, меблі, інтер’єр”, а з 1998 р. – “Дизайн” [8, с. 2–4].

У 1950–1960-х рр. дизайнерські фірми стрімко розвиваються та використовують свій талант не тільки для оформлення товару, а й для його упакування, для оформлення інтер’єрів торговельних приміщень, вітрин, ви-

ставок, засобів громадського транспорту, виготовлення фірмових знаків, логотипів, фірмових канцелярських бланків, розроблення загальної концепції іміджу цієї корпорації. Саме в цей час відбувається прискорений розвиток технічної естетики й художнього конструювання. Відбуваються зміни в структурі Московської державної художньо-промислової академії імені С.Г. Строганова (МДХПА ім. С.Г. Строганова), відкривається нова спеціальність “Художнє конструювання промислових виробів”. Становлення нової спеціальності привело до необхідності введення нових дисциплін, що збагачують професійний рівень випускників. Розпочалася співпраця художників і працівників промисловості [7, с. 23–28].

З 1959 р. у Львівському державному інституті прикладного й декоративного мистецтва проводиться підготовка художників-модельєрів, а з 1963 р. – художників декоративного мистецтва та спеціалістів з проектування інтер'єру й меблів.

1962 р. – відродження дизайну, розробка комплексних художньо-конструкторських програм (дизайн-програм або державних стандартів, простою мовою – ГОСТ) [5, с. 78].

У 1962 р. вийшла Постанова Ради Міністрів СРСР “Про поліпшення якості продукції машинобудування й товарів культурно-побутового призначення шляхом упровадження методів художнього конструювання”. Організація Всесоюзного науково-дослідного інституту технічної естетики ВНДІТЕ (з філіями на Уралі, Далекому Сході, в Україні, Білорусі, Литві, Вірменії, Грузії) активно впроваджувала методи художнього конструювання. З цього самого року навчанням дизайнерів середньої ланки займається Київський художньо-промисловий технікум.

З 1963 р. розпочалася підготовка дизайнерів у Харківському художньо-промисловому інституті за спеціальностями “Промислове мистецтво” (нині – “Промисловий дизайн”), “Промислова графіка”, з 1989 р. – “Графічний дизайн”, “Внутрішнє опорядження будівель”.

Спеціальністю “Дизайн” починають оволодівати люди з мистецтва, які не мали належної технічної підготовки. Проекти відрізнялися технічною недосконалістю. Дизайнерів звинувачували в зайвому формалізмі, але дефіцит товарів, невирішеність проблеми кількості сприяли розвитку дизайну в 1960-х рр. Іншими чинниками виступили: необхідність підвищення соціального престижу (радянське – значить, краще), необхідність гуманізації виробництва й техніки (ергономічні вимоги: колір, звук, форма, запах, комфорт, необхідність перетворення праці в радість, втілення формули “людина – річ – середовище”).

У 1964 р. у світ вийшов журнал “Технічна естетика”.

70-ті рр. ХХ ст. позначені тим, що в дизайнерській діяльності з'явилося декілька нових напрямів:

- 1) гуманітарний дизайн для бідних верств населення;
- 2) комп'ютерний дизайн;
- 3) створення енергоекономічної побутової апаратури. Дизайнери стали більше уваги приділяти питанням надійності й ергономічності виробів.

Кінець 1980-х – 2002 рр. – швидко розвивається технологія комп'ютерного дизайну. Тепер дизайнер може вирішувати такі завдання, які раніше були під силу лише конструкторському бюро. У зв'язку з появою персональних комп'ютерів швидко розвивається промисловий дизайн та деякі його напрями:

- а) дизайн інтер'єру;
- б) ландшафтний дизайн;
- в) веб-дизайн;
- д) поліграфічний дизайн.

Найсильнішою стороною вітчизняного дизайну була й залишається естетика, що пояснюється двома принциповими моментами: особливостями появи дизайну в радянський період і специфікою розвитку держави у ХХ ст. На відміну від зарубіжного дизайну, який виник із потреби промисловості (стимулювання збуту товарів), радянський дизайн вийшов з безпредметного мистецтва в основному через творчість виробничників і конструктивістів. Художники й теоретики цих напрямів дали поштовх його виникненню. Слідом за Сезанном і кубістами вони усвідомили необхідність визначення базових складників витворів мистецтва, за допомогою яких можна передати глядачеві будь-яку чуттєву інформацію. Вони шукали універсальні елементи художньої форми, протестуючи проти традиційного реалістичного зображення об'єктів дійсності. Отже, художники прийшли до протиставлення конструкції як втілення істинної сутності предметів і композиції як привнесеної ззовні форми, штучно одягненої в уже наявне. Прагнення зробити “конструктивну структуру” основою формоутворення об'єднало в загальному русі художників колись різних напрямів. На першому етапі розвитку (1917–1922 рр.) дизайн формувався на стику виробництва та агітаційно-масового мистецтва. Основним об'єктом стали політичні ходи й вуличні святкування. Найбільш інтенсивно розвивається графічний дизайн, що виявляється в принципово новому підході до створення плаката, реклами, книжкової продукції. Важливу роль у становленні конструктивізму відіграв театр. В. Мейерхольд надав сцену для реалізації цієї концепції на практиці. На перший план виходить матеріальна сторона художньої творчості, яка трактується як свідомо й доцільна організація елементів твору, як винахідництво. Конструктивізм переорієнтував представників безпредметного мистецтва на соціальну доцільність творчості. Засновниками конструктивізму можна назвати О. Брика, В. Кушнера, В. Маяковського, В. Татліна, пізніше Б. Арбатова, А. Весніна, А. Гана, А. Лавінського, Л. Попову, А. Родченка, В. Стенберга, Г. Стенберга, У. Степанову та ін. Їх центром стала створена в 1919 р. Рада майстрів, а пізніше – ІНХУК і, головним чином, робоча група конструктивістів ІНХУК. Проте визнання нової концепції формоутворення прийшло лише в 1921 р., коли відбулися певні зміни в економічній ситуації. Перш за все, необхідно відзначити діяльність перших “червоних художників” (випускників перших ДВХМ – Державних вільних художніх майстерень), які організували

Товариство молодих художників (1919–1923 рр.). Оригінальні конструкції й теоретичні маніфести К. Йогансона, братів Стенбергів і К. Медуницького детально проаналізовані в книзі С. Хан-Магомєтова “Піонери радянського дизайну” (М., 1995). Конструктивізм переріс у виробниче мистецтво, затвердивши власну естетику й самостійні цілі [8, с. 3–4].

1923–1932 рр. можна вважати часом становлення дизайн-освіти, створення нового середовища життєдіяльності. Радянська Росія стає одним з найважливіших центрів формування дизайну. Відбувається становлення школи професійної підготовки дипломованих дизайнерів.

Для культурно-мистецької традиції Харкова властиве взаємопроникнення художньої та інженерно-технічної освіти, яке склалося в кінці XIX – на початку XX ст. Харківська художня школа, увібравши досвід минулих поколінь, була зорієнтована класичною Санкт-Петербурзькою академією мистецтв, а “дизайнерська гілка” розвивалася під потужним впливом Харківського технологічного інституту, який на зламі XIX – XX ст. у період бурхливого розвитку вітчизняної промисловості опинився в авангарді технічної культури свого часу. Традиція взаємопроникнення художньої та інженерно-технічної освіти була підхоплена реорганізованим з Харківського державного художнього інституту Харківським художньо-промисловим інститутом у 1963 р., який у 2001 р. було перетворено в Харківську державну академію дизайну і мистецтв. Разом з основною дисципліною “Проектування” педагоги кафедр викладають композицію, формоутворення, методику дизайну, історію дизайну, макетування, комп’ютерну графіку тощо. Цілу низку загальнохудожніх, гуманітарних та технічних дисциплін проводять викладачі інших кафедр. Крім харківського центру, деякі дизайнерські спеціалізації поступово виникли у Львівському інституті декоративно-прикладного мистецтва (нині Львівська академія мистецтв), Українському державному лісотехнічному університеті у Львові. Гілка графічного дизайну виникла в 1990-х рр. в Українській академії мистецтва, Державній академії керівних кадрів культури і мистецтв у Києві. Протягом другої половини 1990-х рр. освітня дизайнерська осередки на рівні вищої школи з’явилися ще в Луцьку, Івано-Франківську, Черкасах, Херсоні, Кіровограді, Севастополі.

Водночас Українська державна академія легкої промисловості (м. Київ) здійснює підготовку кадрів у галузі дизайну одягу. Цей курс поряд зі вступним курсом БАУХАУЗ, по суті, передбачив усі аналогічні курси сучасних дизайнерських шкіл. Так, пропедевтичну дисципліну “Простір” вів архітектор Н. Ладовський. Дизайн переорієнтовується на вирішення практичних завдань: розробку побутового обладнання для житла, обстановки робочих клубів, громадських інтер’єрів тощо. Виробниче замовлення поки не відіграє визначальної ролі, активною стороною залишається сам дизайн, що зберіг ентузіазм винахідництва. Основна мета – організація предметного середовища з урахуванням загальних процесів у сферах праці, побуту й культури. У цей період формуються оригінальні творчі концепції дизайну,

що визначили його подальший розвиток. Більш детально про них можна дізнатися з праць: – Л. Лисицького, А. Родченка, В. Татліна. Виробничі факультети ВХУТЕМАС охоплює ейфорія винахідництва. Безумовно, тон задавали їх лідери – Л. Лисицький і А. Родченко, які найбільш яскраво виявили себе саме в графічному дизайні. Фотомонтаж, колаж, шрифтові композиції, рекламна й плакатна графіка, книжкові конструкції становлять золотий фонд світового дизайну. Безліч їх відкриттів і проектів в інших галузях (нові принципи організації виставкових та побутових інтер'єрів, типових меблів, архітектурних ансамблів і хмарочосів) були реалізовані значно пізніше. Комплексний підхід до створення об'єктів знайшов відображення й у програмі В. Татліна, який викладав культуру матеріалу. Він приділяв основну увагу ролі взаємозв'язків і відносин: людина й річ, функція та матеріал, різні матеріали в процесі створення “систематичної, життєво необхідної речі”. І треба зазначити, що ті чималі зусилля, які докладали ЦНПЕЕ та інші організації, здійснювалися швидше всупереч, ніж на благо офіційній політиці [9, с. 1; 10, с. 5].

До кінця 1980-х рр. ситуація з дизайном принципово змінилася. Відроджується поняття про красу людини й виробів, якими вона себе оточує. Почали виникати регіональні та центральні спілки дизайнерів, проводяться виставки дизайнерських робіт, у світ виходить література з дизайну, з'явилася плеяда вітчизняних учених-дизайнерів, які спробували узагальнити світовий досвід, накопичений у галузі дизайну. Серед вітчизняних авторів книг з історії дизайну варто назвати Н. Воронова, О. Лаврентьєва, С. Михайлова, Ю. Назарова, В. Рунге та ін. Професор Н. Воронов увів поняття функціональної доцільності виробів у поняття дизайну, що виявилось принциповим, оскільки в ньому закладена всеосяжна характеристика. Попит на дизайнерів різко зростав, і це зумовило відкриття нової спеціальності у вищих навчальних закладах. Цей напрям було сформовано зусиллями провідних учених країни, кожен з яких зробив значний внесок у розвиток сучасного дизайну в технічних ВНЗ (проф. В. Чурсін (м. Москва), проф. С. Бошин (м. Кострома), Є. Пряхін, М. Соколова та ін.). Керівником роботи на стадії формування є проф. В. Куманін (м. Москва). Отже, були сформовані наукові, технологічні, художні школи. Розширилися колективи, збагатилися фахівцями художніх напрямів – художниками, дизайнерами, з'явилися студенти, дипломники, аспіранти, які працюють у творчих школах. Керівники навчальних закладів розглядали підготовку художника-виробничника як синтетичне завдання виховання всебічно й гармонійно розвиненого працівника нового суспільства. У центрі уваги була особистість творця, ідея універсальної людини, якій доступні всі види проектної творчості.

Висновки. Отже, на основі аналізу наукової літератури ми дійшли висновку, що дизайн-освіта в Україні у ХХ ст. виявляє проблеми, які потребують глибшого дослідження історії радянського дизайну. Варто наголосити, що дизайнерська освіта в цей період у нас тільки зароджувалася. Підбиваючи підсумки етапу становлення дизайнерської освіти в Україні,

можна зазначити, що в 60–80-х рр. ХХ ст. уже були закладені всі її основні напрями й тенденції.

Пізніше з'явилися великі центри підготовки дизайнерів, які відіграли помітну роль не тільки в професійному оформленні дизайну, а й у культурі загалом: БАУХАУЗ – у Німеччині, ВХУТЕМАС – у Росії. Потім розпочалася епоха Ульмської школи, формування систем дизайнерської освіти в окремих країнах Європи, Азії, Америки.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в більш ґрунтовному вивченні української дизайн-освіти, оскільки вона розвивається в межах загальноєвропейських процесів.

Список використаної літератури

1. Воронов Н.В. Дизайн: русская версия / Н.В. Воронов. – Тюмень : Ин-т дизайна, 2003. – 208 с.
2. Волков В. Дизайн рекламы / В. Волков. – М. : Университет, 1999. – 144 с.
3. Хан-Магомедов С.О. Пионеры советского дизайна / С.О. Хан-Магомедов. – М. : Галарт, 1995. – 424 с.
4. Быстрова Т.Ю. Введение в философию дизайна / Т.Ю. Быстрова. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2001. – 288 с.
5. Михайлов С. История дизайна (краткий курс) / С. Михайлов, А. Михайлова. – М. : Союз дизайнеров России, 2004. – 270 с.
6. Рунге В.Ф. Основы теории и методологии дизайна / В.Ф. Рунге, В.В. Сеньковский. – М. : МЗ Пресс, 2005. – 252 с.
7. Михайлов С. Основы дизайна / С. Михайлов, Л. Кулеева. – Казань : Новое знание, 1999. – 240 с.
8. Даниленко В.Д. Дизайн / В.Д. Даниленко. – Х. : ХДАДМ, 2003. – 320 с.

Стаття надійшла до редакції 24.07.2013.

Зеленская Н.А. Развитие отечественной системы дизайнерского образования и реформа художественных учреждений Украины в 20–90-х гг. ХХ века

Статья посвящена проблемам дизайна и дизайн-образования в Украине ХХ в. Прослеживается эволюция отечественного дизайна, подготовка специалистов, которые сыграли заметную роль не только в профессиональном оформлении дизайна, но и в культуре в целом: БАУХАУЗ – в Германии, ВХУТЕМАС – в России. Представляется углубленное понимание дизайна как сложной, многоуровневой, динамической системы. Рассматриваются перспективы развития художественно-промышленного образования как базовой основы дальнейшей эволюции дизайнерского творчества.

Анализируется подготовка дизайнеров, которая началась в 1963 г. в Харьковском художественно-промышленном институте.

Сейчас он является общепризнанным центром дизайнерского образования в Украине. В нем развиваются дизайнерские специальности, соответствующие трем основным ветвям развития современного дизайна: промышленный дизайн, графический дизайн, дизайн среды. Все эти специальности находятся на кафедрах, имеющих большой опыт работы. Кроме харьковского центра, рассматриваются некоторые дизайнерские специализации, которые постепенно возникли в Львовском институте декоративно-прикладного искусства. В течение второй половины 1990-х гг. образовательные дизайнерские ячейки на уровне высшей школы появились еще в Луцке, Ивано-Франковске, Черкассах, Херсоне, Кировограде, Севастополе.

Ключевые слова: *художественное формообразование, дизайн, дизайн-образование, специалист, традиция, эволюция.*

Zelenskaya N. The development of design education and the reform of art institutions of Ukraine in 20's-90's of XX century

The article is dedicated to the problems of design and design education in Ukraine in XX century. In the work the evolution of the domestic design is depicted, it also deals with the training of the specialists which played an important role not only in the professional formation of design, but in culture in whole: BAUHAUS in Germany, VKHUTEMAS in Russia. In this work the deeper understanding of design is shown, it's presented as a complex, multilevel, dynamic system. The perspectives of the majors in design, that correspond to the three main branches of modern design – industrial design, graphic design and design of the environment, are shown in this work. All this majors are at the departments that have a rich experience. The training of designers, which started in 1963 Kharkov art-industrial institute, is examined and analyzed in the article

Now it is considered to be the generally acknowledged centre of design education in Ukraine. The main design majors are developed there, they correspond to to the three main branches of modern design – industrial design, graphic design and design of the environment. All these majors are at the departments that have a rich experience. Besides Kharkov center some other design majors, which gradually aroused in Lviv institute of arts and crafts, are examined in this work as well. During the second part of the 90's the design educational branches on the level of higher school appeared in Lutsk, Ivano-Frankivsk, Cherkassy, Kherson, Kirovograd, Sevastopol.

Key words: *artistic shaping, design, design education, specialist, tradition, evolution.*